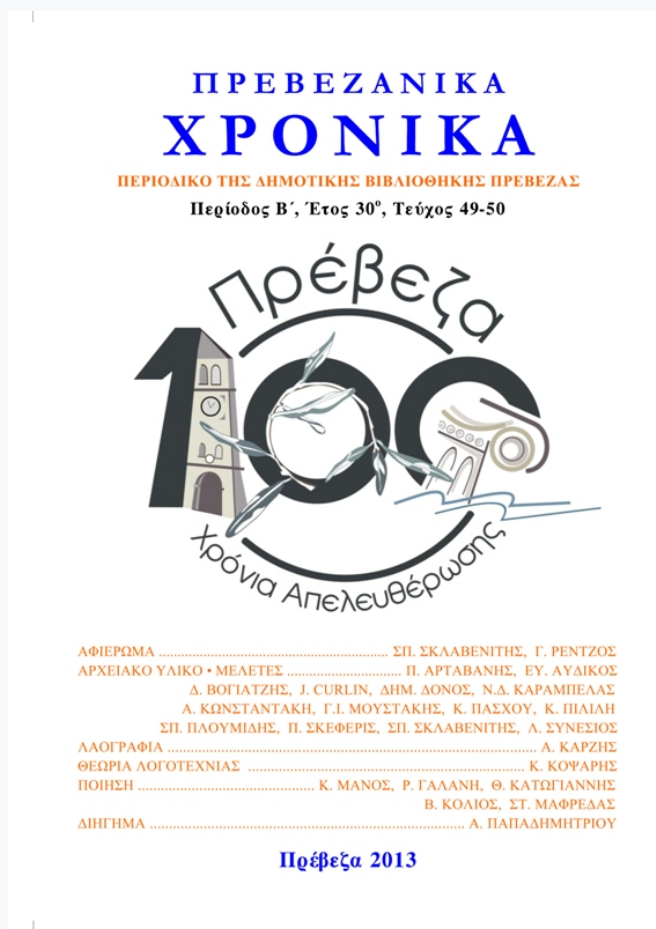

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 49-50 (2013)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 49-50 (2013)

Η Πρέβεζα και το Αλβανικό Ζήτημα (1913): Μια σχέση με προϊστορία

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

doi: [10.12681/prch.28629](https://doi.org/10.12681/prch.28629)

Copyright © 2021, Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πλουμίδης Σ. Γ. (2021). Η Πρέβεζα και το Αλβανικό Ζήτημα (1913): Μια σχέση με προϊστορία. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (49-50), 431–438. <https://doi.org/10.12681/prch.28629>

Σπυρίδων Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

Η Πρέβεζα και το Αλβανικό Ζήτημα (1913): Μια σχέση με προϊστορία

Στις 24 Νοεμβρίου 1913 (π.η./7 Δεκεμβρίου 1913 ν.η.) ο «Λαός Πρεβέζης» με επικεφαλής τον μητροπολίτη Νικοπόλεως Ιωακείμ συνήλθε ένοπλος σε «πάνδημον συλλαλητήριο» για να διαμαρτυρηθεί κατά της παραχώρησης τμήματος της Ηπείρου στην Αλβανία από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Στο ψήφισμά τους, το οποίο απέστειλαν αυθημερόν τηλεγραφικά στον Ελευθέριο Βενιζέλο με την παράκληση να μεταβιβασθεί στους υπουργούς εξωτερικών των μεγάλων δυνάμεων, οι διαδηλωτές διακήρυτταν ότι η τοιαύτη απόφαση, που μοιραία θα είχε ως αποτέλεσμα «τήν εις τήν Άλβανίαν συγχώνευσιν έλληνικῶν πληθυσμῶν», θα συναντούσε την «αίματηρὰν αντίστασιν ἐκ μέρους ὀλοκλήρου τοῦ Ἡπειρωτικοῦ λαοῦ».¹ Αυτό το ψήφισμα (βλ. Παράρτημα) αποτέλεσε αντίδραση στην επέκταση των συνόρων της Αλβανίας μέχρι της απέναντι της Κέρκυρας ακτής, μια απόφαση των ισχυρών της Ευρώπης που επικυρώθηκε λίγο αργότερα με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (17/30 Δεκεμβρίου 1913).² Η απόφαση αυτή των (έξι) μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, να παραχωρήσουν το βόρειο τμήμα της Ηπείρου στη νεοσύστατη Αλβανία προκάλεσε την άμεση οργισμένη αντίδραση των Ηπειρωτών και άλλων Ελλήνων και προκάλεσε το ξέσπασμα του ένοπλου βορειοηπειρωτικού αγώνα (1914): ας σημειωθεί ότι το συλλαλητήριο της Πρέβεζας συγκλήθηκε δύο μόλις ημέρες μετά το μέγα συλλαλητήριο του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού, το οποίο είχε συνέλθει στην Κορυτσά και κήρυξε πρώτο την ένοπλη αντίσταση στις αποφάσεις των μεγάλων της Ευρώπης.³ Είχε προηγηθεί στις

¹ Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) – Αρχείο Βενιζέλου, φάκ. 07, τεκμήριο αρ. 060. Το τεκμήριο εντοπίσθηκε μέσω του Ψηφιακού Αρχείου του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» (<http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=38496>).

² ΚΟΝΤΗΣ 1994, 78.

³ ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ 1929, 28 (όπου το ψήφισμα του συλλαλητηρίου της Κορυτσάς) και 46-47 (Διακήρυξη της Αυτονόμου Ηπείρου στο Αργυρόκαστρο, 17.2.1914).

17 Νοεμβρίου η δημοσιοποίηση στον ελληνικό τύπο της οριστικής πρότασης των (έξι) μεγάλων δυνάμεων για «την όροθετική γραμμή των Ήπειροαλβανικών συνόρων» (από ακρωτηρίου Στύλου μέχρι Κορυτσάς), βάσει της οποίας «τὸ τρίτον σχεδὸν τῆς Ἠπείρου» αποσπάτο «ἐκ τῆς Ἑλλάδος».⁴

Η σχέση όμως των Πρεβεζάνων με το Αλβανικό Ζήτημα πάει μακριά στον χρόνο. Το Αλβανικό και το Ηπειρωτικό Ζήτημα απέκτησαν ευρωπαϊκές (δηλαδή διεθνείς) διαστάσεις το 1878 στο Συνέδριο του Βερολίνου, που τερμάτισε τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878.⁵ Στο συνέδριο αυτό έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή του ο αλβανικός παράγοντας με φορέα τον Σύνδεσμο (Λίγκα) της Πρισρένης, απαιτώντας τη μη παραχώρηση «αλβανικών εδαφών» στα γειτονικά χριστιανικά κράτη, Ελλάδα, Σερβία και Μαυροβούνιο. Η δράση της Λίγκας της Πρισρένης δεν περιορίστηκε στο Κόσοβο, όπου είχε το επίκεντρό του ο νεοεμφανισθείς αλβανικός εθνικισμός, αλλά εξαπλώθηκε σε ολόκληρα τα βιλαέτια του Μοναστηρίου, της Σκόδρας και των Ιωαννίνων. Τοπικά κομιτάτα της Λίγκας ιδρύθηκαν οπουδήποτε υπήρχε (πλειοψηφών ή μειοψηφών) αλβανικός πληθυσμός, φθάνοντας νοτίως έως τα Ιωάννινα, τους Φιλιάτες και την Πρέβεζα. Μάλιστα, το κομιτάτο της Πρέβεζας ήταν το πλέον δραστήριο από εκείνα της Νοτίου Ηπείρου, καθότι εκεί έδρευαν εύποροι και ισχυροί Αλβανοί μπέηδες γαιοκτήμονες, που διέθεταν κτήματα στις εύπορες πεδιάδες της Φιλιπιάδας, του Αράχθου και του Λούρου. Ηγετικές φυσιογνωμίες του τοπικού κομιτάτου ήταν ο Αμπεντίν μπέη Ντίνο Prevezeli και ο Βεσέλ μπέη Ντίνο, της Τσάμικης οικογένειας (*fis*) των Ντιναίων. Οι Αλβανοί προεστοί της Πρέβεζας αποφάσισαν να ενισχύσουν τα φρούρια της Άρτας και της Πρέβεζας και να προετοιμαστούν για παρατεταμένη πολιορκία από τον Ελληνικό Στρατό, σε περίπτωση που παραχωρούνταν τα σαντζάκια της Πρέβεζας και των Ιωαννίνων στην Ελλάδα. Παράλληλα, οι (μουσουλμάνοι) Αλβανοί της Πρέβεζας (οι οποίοι ανέρχονταν σε περίπου 1.000 άτομα σε σύνολο 3.500 κατοίκων) συνεκάλεσαν τον Φεβρουάριο του 1879, όταν συνήλθε στην πόλη τους η μεικτή ελληνο-οθωμανική επιτροπή για τη διαχάραξη των νέων συνόρων (βλ. παρακάτω), σύσκεψη στην οποία συμμετείχαν Αλβανοί μπέηδες από πλείστες περιοχές (την Πρισρένη, το Νόβι Παζάρ, τη Διάκοβα, το Ελβασάν, το Βεράτι, την Αυλώνα κ.α.) με σκοπό να συντονίσουν τις ενέργειές τους εναντίον της Συνθήκης του Βερολίνου και του πρόσθετου 13^{ου} πρωτοκόλλου. Οι Αλβανοί διατεινόταν ότι είχαν στη διάθεσή τους 40.000 οπλισμένους άνδρες για την υπεράσπιση της «νοτίου Αλβανίας», ενώ παράλληλα περίμεναν ενισχύσεις από τον Βορρά.⁶

⁴ Εφημ. *Εμπρός* φ. 6.135, 17.11.1913, 4.

⁵ SKENDI 1967, 31-53, όπου γενικότερα στοιχεία για τον Αλβανικό Σύνδεσμο και τις ενέργειές του κατά το Συνέδριο του Βερολίνου. Βλ. και GAWRYCH 2006, 45-50.

⁶ SKENDI 1967, 70-71· ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1990, 41, 46· GAWRYCH 2006, 52.

Οι κινήσεις των Αλβανών εξυπηρετούσαν άμεσα τις επιδιώξεις της οθωμανικής διπλωματίας, η οποία επιθυμούσε την ανατροπή του 13^{ου} πρωτοκόλλου του Συνεδρίου Ειρήνης του Βερολίνου (που συνομολογήθηκε στις 23 Ιουνίου/5 Ιουλίου 1878 και στο οποίο παρέπεμπε το 24^ο άρθρο της ομώνυμης Συνθήκης Ειρήνης), το οποίο προέβλεπε την προς Βορράν προέκταση των ελληνικών συνόρων έως τη γραμμή Πηνειός – Καλαμάς.⁷ Οι συνομιλίες για τον καθορισμό των νέων ελληνο-οθωμανικών συνόρων ξεκίνησαν στην Πρέβεζα στις 25 Ιανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1879 και διήρκεσαν έως τις αρχές Μαρτίου. Επικεφαλής της οθωμανικής αντιπροσωπείας ήταν ο Αμπεντίν Ντίνο.⁸ Στις συνομιλίες της Πρέβεζας, οι Οθωμανοί αντιπρόσωποι αρνήθηκαν κατηγορηματικά να παραχωρήσουν τα εδάφη νοτίως της γραμμής Καλαμά, φέρνοντας ως πρόσχημα τον αναβρασμό που επικρατούσε μεταξύ των αλβανικών πληθυσμών. Πράγματι, μια αλβανική εθνική αντιπροσωπεία υπό τον Αβδούλ Φράσσερι, που είχε σταλεί από τη Λίγκα στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, διακήρυττε πως οι Αλβανοί είχαν ορκιστεί να πεθάνουν παρά να παραχωρήσουν τις περιοχές της Πρέβεζας, της Άρτας και των Ιωαννίνων στην Ελλάδα.⁹ Η αδιαλλαξία της οθωμανικής αντιπροσωπείας, η οποία δεν δέχθηκε την παραχώρηση σπιθαμής «αλβανικής» (δηλαδή ηπειρωτικής) γης βορείως του ποταμού Αχελώου οδήγησε τις ελληνο-οθωμανικές διαπραγματεύσεις της Πρέβεζας σε ναυάγιο.¹⁰ Τρανταχτή απόδειξη της σημασίας που απέδιδε η οθωμανική διπλωματία στον αλβανικό παράγοντα σε αυτόν τον διπλωματικό αγώνα (για τη διατήρηση της Ηπείρου μέχρι την Πρέβεζα υπό οθωμανική κυριαρχία) ήταν ο διορισμός του Αμπεντίν Ντίνο στη θέση του υπουργού των εξωτερικών της Πύλης τον Ιούνιο του 1880 και η διατήρησή του εκεί σε αυτό το αξίωμα για τέσσερεις κρίσιμους μήνες. Συγκεκριμένα, ο Αλβανός προεστώς της Πρέβεζας αντιπροσώπευσε την Πύλη στην Πρεσβευτική Διάσκεψη του Βερολίνου για τη διευθέτηση ζητημάτων που προέκυπταν από τη Συνθήκη Ειρήνης, μεταξύ των οποίων και τη διαχάραξη των νέων ελληνο-τουρκικών συνόρων.¹¹ Γενικότερα, ο διορισμός του Αμπεντίν καταδεικνύει το ειδικό πολιτικό βάρος που είχε αποκτήσει ο αλβανισμός στα Βαλκάνια και μάλιστα στον ηπειρωτικό χώρο. Στην πρεσβευτική διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης, όπου μεταφέρθηκαν το 1881 οι ελληνο-οθωμανικές συνομιλίες για τη χάραξη των νέων συνόρων, η Πύλη αρνήθηκε για τρίτη φορά να παραχωρήσει τα Ιωάννινα, το Μέτσοβο και την Πρέβεζα στην Ελλάδα με την ίδια αιτιολογία (την αλβανική αντίσταση). Τελικά, η μόνη παραχώρηση που έγινε

⁷ SKENDI 1967, 52· ΚΩΦΟΣ 1977, 348.

⁸ SKENDI 1967, 69· ΚΩΦΟΣ 1977, 359· ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1990, 43-44· ΚΟΝΤΗΣ 1994, 17.

⁹ SKENDI 1967, 72, 74.

¹⁰ ΚΩΦΟΣ 1977, 360.

¹¹ SKENDI 1967, 77-78· ΚΟΝΤΗΣ 1994, 18-19· GAWRYCH 2006, 68.

ομόφωνα αποδεκτή τον Μάιο εκείνης της χρονιάς ήταν της πόλης και της επαρχίας (του καζά) της Άρτας μέχρι τον Άραχθο ποταμό.¹² Όπως παρατηρεί ο Stavro Skendi, η οθωμανική κωλυσιεργία και οι αλβανικές πιέσεις, σε συνδυασμό με την τουρκοφιλία του Βρετανού υπουργού εξωτερικών Beaconsfield και την αλβανοφιλία του Ιταλού πρωθυπουργού Depretis έφεραν θριαμβευτικά αποτελέσματα.¹³

Πάντως, η ελληνοαλβανική διαμάχη στην Ήπειρο δεν έμελλε να τερματιστεί εκεί. Ο νεοεμφανισθείς αλβανικός εθνικισμός επρόκειτο να διαδραματίσει ενεργότερο ρόλο στα ηπειρωτικά πράγματα κατά τις επόμενες δεκαετίες και να συνεγείρει την έντονη αντίδραση των Ηπειρωτών Ελλήνων για την υπεράσπιση των ελληνικών δικαιών στην επίμαχη περιοχή.¹⁴ Ο πρώτος που επισήμανε «τὸν μέγαν τῆς πατρίδος κίνδυνον» από τις αλβανικές διεκδικήσεις ήταν ο Ηπειρώτης ιατρός Δημήτριος Χασιώτης (1846-1897), με άρθρο του που δημοσιεύθηκε το 1879 στο αθηναϊκό περιοδικό *Κλειώ*.¹⁵ Οι ελληνικές αντιδράσεις εντάθηκαν στην αυγή του 20^{ου} αιώνα. Ο λογοτέχνης Χρήστος Χρηστοβασίλης (1862-1937) αναφέρθηκε το 1904 εκτενώς στον «τεκταινόμενον κίνδυνον τῆς Ἠπέιρου», καθότι από το 1878 «τὸ Ἀλβανικὸν ζήτημα συνεπλέχθη μετὰ τοῦ Ἠπειρωτικοῦ ζητήματος».¹⁶ Κομβική εξέλιξη σταθμός στο Ηπειρωτικό Ζήτημα αποτέλεσε η επανίδρυση της αλβανικής Λίγκας στο Μοναστήρι της Μακεδονίας (σημ. Bitola της ΠΓΔΜ) τον Νοέμβριο του 1905· τους αμέσως επόμενους μήνες η Λίγκα συγκρότησε πάλι εθνικά κοιτάτα καθώς και ένοπλα σώματα (*τσέτες*) για τη διάδοση των αλβανικών εθνικών ιδεών στα «αλβανικά εδάφη» (μεταξύ άλλων και στα Ιωάννινα). Η ελληνική απάντηση δεν άργησε να έλθει: τον Μάιο του 1906 ιδρύθηκε «μυστικά» στην Αθήνα η Ηπειρωτική Εταιρεία (ή άλλως Ηπειρωτικό Κομιτάτο) με δεδηλωμένο σκοπό των εταίρων την αντιμετώπιση του αλβανισμού: «νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν μείωσιν τῶν δικαιωμάτων μας ὡς ἐθνότητος καὶ ὡς φυλῆς καὶ ν' ἀρνηθῶμεν πάντα νέον Κύριον θέλοντα νὰ μᾶς ἐπιβάλλῃ ἐθνικότητα ἄλλην [τὴν Ἀλβανικὴν]».

Ηγετικές μορφές της Εταιρείας αναδείχθηκαν ο (τότε) υπομοίραρχος της Χωροφυλακής Σπύρος Σπυρομίλιος και ο αντισυνταγματάρχης Παναγιώτης Δαγκλής. Η Εταιρεία σύστησε μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών στα Ιωάννινα και στην Πρέβεζα και τον Σεπτέμβριο του 1908 απέστειλε στο βιλαέτι των Ιωαννίνων ένοπλο σώμα υπό τον οπλαρχηγό Ιωάννη Πουτέτση για τον ξεση-

¹² SKENDI 1967, 81-82.

¹³ SKENDI 1967, 72-78.

¹⁴ Παράλληλα με την ελληνοαλβανική διαμάχη στην Ήπειρο κινήθηκε και η προσπάθεια ελληνοαλβανικής προσέγγισης με βάση τη φυλετική και γλωσσική συγγένεια, που πρέσβευε η πελαγική θεωρία. Βλ. σχετικά ΓΟΥΝΑΡΗΣ 2007, 307-319.

¹⁵ ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1887, 177.

¹⁶ ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ 1904, 3, 11.

κωμό των χριστιανών χωρικών κατά των Αλβανών μπέηδων-τσιφλικάδων και (κατ' επέκταση) των Οθωμανών κυριάρχων, υποσχόμενη τη διανομή της καλλιεργούμενης γης στους χριστιανούς κολλήγους μετά την εθνική απελευθέρωση. Η ταξική διαμάχη μεταξύ μουσουλμάνων Αλβανών μπέηδων και Ελλήνων ορθοδόξων χριστιανών κολλήγων προσέδιδε εκρηκτικές διαστάσεις στο εθνικό κήρυγμα της Ηπειρωτικής Εταιρείας. Το εθνικοαπελευθερωτικό (και συνάμα κοινωνικοαπελευθερωτικό) κήρυγμα του Ι. Πουτέτση συνήγειρε τους χριστιανούς χωρικούς, με συνέπεια οι Αλβανοί μπέηδες της Φιλιππιάδας και του Λούρου να αναγκασθούν στο τέλος του 1908 να εγκαταλείψουν τα κονάκια τους και να αναζητήσουν καταφύγιο και ασφαλή προστασία στα τείχη της Πρέβεζας. Το σώμα του Ι. Πουτέτση, το οποίο λόγω της δράσης του έγινε αντιληπτό από τους Οθωμανούς, αναγκάστηκε να αποχωρήσει από την τουρκοκρατούμενη Ήπειρο τον Ιανουάριο του 1909· ωστόσο το δίκτυο μυστικών πρακτόρων («εταίρων»), που είχε καταστρώσει το Κομιτάτο στην οθωμανική επικράτεια συνέχισε να λειτουργεί έως το 1913, συλλέγοντας πολύτιμες πληροφορίες για τις τουρκικές οχυρώσεις (του Μπιζανίου, της Πρέβεζας και των Πέντε Πηγαδιών).¹⁷

Η απελευθέρωση της Πρέβεζας (21 Οκτωβρίου 1912) και των Ιωαννίνων (21 Φεβρουαρίου 1913) εξέλειψαν τον αλβανικό κίνδυνο για τους Έλληνες της Νοτίου Ηπείρου (πλην εκείνων της Θεσπρωτίας, που επρόκειτο να δοκιμαστούν σκληρά στη διάρκεια της ιταλογερμανικής κατοχής το 1943-1944). Οι Αλβανοί αντιπρόσωποι στο Συνέδριο Ειρήνης του Λονδίνου (που ξεκίνησε τις εργασίες του τον Δεκέμβριο του 1912) απαίτησαν για άλλη μία φορά τη συμπερίληψη της Πρέβεζας στο υπό σύσταση Αλβανικό Κράτος,¹⁸ μια μαξιμαλιστική απαίτηση που όμως δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή. Η εθνική απελευθέρωση της Πρέβεζας έφερε μαζί της και την προσδοκία για κοινωνική χειραφέτηση των κολλήγων: τον Ιούλιο του 1914 τρεις μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες από την Πρέβεζα τηλεγράφησαν στη Γενική Διοίκηση Ηπείρου, αναφέροντας ότι οι χωρικοί της περιφέρειάς τους θεώρησαν πως η αλλαγή εθνικής κυριαρχίας αναιρούσε τον θεσμό της ιδιοκτησίας και τις (φεουδαλικές) συνήθειες που ίσχυαν ανέκαθεν αρνούμενοι εκείνη τη χρονιά να καταβάλουν το γεώμορο (τη μοναδική πρόσοδο των τσιφλικάδων της Ηπείρου), και ζήτησαν από τη Διοίκηση να προστατεύσει τα «κτητορικά» τους δικαιώματα από τον χριστιανικό πληθυσμό, που είχε επαναστατήσει και επιδίωκε να δημεύσει τις περιουσίες τους.¹⁹

Η εθνική διαμάχη ελληνισμού και αλβανισμού ήταν συνεπώς πολυδιάστατη και στην περίπτωση της Πρέβεζας η γεωργική γη γινόταν αντιληπτή

¹⁷ Για την Ηπειρωτική Εταιρεία βλ. ΛΙΒΑΔΕΥΣ 1964, 144· PLOUMIDIS 2011, 149-177.

¹⁸ ΚΟΝΤΗΣ 1994, 69.

¹⁹ ΒΑΚΑΤΣΑΣ 2001, 14, 451 κατά PLOUMIDIS 2011, 176-177.

ως εθνικό έδαφος. Το 1914 ο εθνικός κίνδυνος είχε πλέον εκλείψει για τους Πρεβεζάνους (το Ηπειρωτικό Ζήτημα είχε μετατραπεί σε Βορειοηπειρωτικό) και το εθνικό ζήτημα έδωσε τη θέση του στο αγροτικό.

Παράρτημα

ἀριθμὸς ἀφίξεως 2489|

Ἐκ Πρεβέζης / ἀρ. 710 / λέξεις 98 / τῆ 24/11 [1913] ὥρα 16|

Ἐχαρτοσημάνθη|

Προς τὴν Α. Εξοχότητα τὸν Πρόεδρον| τῆς Κυβερνήσεως| κύριον Ἐλευθέριον Βενιζέλον|

Ἀθήνας|

Λαὸς Πρεβέζης ἄμα τῆ ἀναγγελία ὅτι ὑπὸ| Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων μελετᾶται παραχώρησις| τμήματος Ἡπείρου εἰς Ἀλβανίαν συνελθὼν| σήμερον εἰς πάνδημον συλλαλητήριον ἐν ὄπλοις| ὑπέγραψε τὸ κάτωθι ψήφισμα τηλεγραφηθὲν| αὐθωρεὶ πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς τῶν Εξωτερικῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.|

Μανθάνομεν μετὰ ψυχικοῦ ἄλγους ὅτι αἱ| μεγάλαι δυνάμεις μελετῶσι τὴν εἰς τὴν| Ἀλβανίαν συγχώνευσιν ἐλληνικῶν| πληθυσμῶν τῆς Ἡπείρου ἢ τοιαύτη| ἀπόφασις ἕξει ἀποτέλεσμα αἰματηρὰν| ἀντίστασιν ἐκ μέρους ὀλοκλήρου| τοῦ Ἡπειρωτικοῦ λαοῦ. Ὁ πρόεδρος| ὁ Νικοπόλεως Ἰωακεῖμ, Ἐπιτροπὴ [Ἡπειρωτικῆς] Ἀμόνης| Καρύδης, Κοντογιάννης, Γερογιάννης, Ποταμιᾶνος,| Δούλιας|

(ΠΗΓΗ: ΕΛΙΑ – Αρχεῖο Ἐλευθερίου Βενιζέλου, φάκ. 07, τεκμήριο αρ. 060.

Το τεκμήριο ανευρέθηκε ηλεκτρονικά ἀπὸ το ψηφιακὸ ἀρχεῖο του Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν και Μελετῶν «Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος»)

Βιβλιογραφία

- ΒΑΚΑΤΣΑΣ Κ., 2001, *Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου: Η αγροτική ιδιοκτησία (1913-1918)*, Ιωάννινα (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή)
- GAWRYCH G.W., 2006, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, London – New York
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ Β.Κ., 2007, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων: Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη
- ΚΟΝΤΗΣ Β., 1994, *Ευαίσθητες ισορροπίες: Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ό αιώνα*, Θεσσαλονίκη
- ΚΩΦΟΣ Ε., 1977, Το ελληνοβουλγαρικό ζήτημα, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ΄, Αθήνα, 298-365
- ΛΙΒΑΔΕΥΣ Α.Δ., 1964, *Το Ηπειρωτικόν Κομιτάτον. Ο πρόδρομος της απελευθερώσεως της Ηπείρου*, Αθήνα
- ΛΟΥΚΑΤΟΣ ΣΠ.Δ., 1990, Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος 1875-1881, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 23, 39-48
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ ΣΡ., 2011, Nuances of irredentism: The Epirote Society of Athens (1906-1912), *The Historical Review/La Revue Historique* VIII, 149-177
- ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ Κ.Χ., [1929], *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, Αθήνα
- SKENDI ST., 1967, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton, New Jersey
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ Δ., 1887, *Διατριβαί και υπομνήματα περί Ηπείρου από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879*, Αθήνα [επίσης στο περ. *Κλειώ*, 14.7.1879]
- ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ Χ., 1904, *Ήπειρος και Αλβανία: Πολιτική πραγματεία*, Αθήνα